

CRKVA SVETIH APOSTOLA PETRA I PAVLA U RASU

POZICIJA:

Iznad desne obale Deževske reke, nedaleko od njenog ušća u Rašku, u severoistočnom delu Novog Pazara, na jednom uzvišenju koje dominira okolinom, smeštena je crkva Svetih apostola Petra i Pavla u narodu poznatija kao Petrova crkva. Ko je bio ktitor je veliko pitanje, jer je ova **preromanička rotonda iz 8. ili 9. veka**.

Ovo je **najstariji sakralni spomenik Slovena na Balkanu** i izuzetno je značajna za proučavanje istorije sakralne arhitekture. Petrova crkva predstavlja jedinstveni objekat po svom arhitektonskom sklopu. Najstariji je spomenik srpske crkvene arhitekture a u svom građevinskom organizmu sadrži ostatke i svedočanstva mnogih epoha.

Od **1979.** godine Petrova crkva se zajedno sa tvrđavom Ras, manastirima Sopoćani i Đurđevi stupovi nalazi na **UNESCO** listi Svetske kulturne i prirodne baštine.

Ovo je možda i najfascinantniji objekat istorije Srba, jer su je **čak i u doba Nemanjića svi smatrali jako starom**.

Zato je o njenoj najranijoj prošlosti teško govoriti pošto se prepliću crkvena predanja, legende i istorijske činjenice.

Apostol Pavle u svojoj **poslanici Rimljanima** kaže da je propovedajući hrišćanstvo stigao čak do Ilirika:

“U sili znaka i čudesa silom Duha Božijega; tako da od Jerusalima i naokolo tja do Ilirika napunih jevanđeljem Hristovijem”.

Ilirik je teritorija kojoj pripada veći deo današnje Srbije. Postoje predanja koja govore da je čak apostol Pavle dolazio na ovo mesto ili možda njegov učenik apostol Tit, ali nažalost ne postoji način da to dokažemo.

Prilikom arheoloških iskopavanja 50-tih godina prošlog veka, na dubini od 2m, pronađen je kneževski tumulus iz V veka pre n.e. koji je sadržao grčke vaze, srebrno posuđe i zlatan nakit. Opisuje se kao **ilirsko-grčka ostava**, priložena porodičnoj grobnici anonimnog uglednika iz redova rodovske aristokratije. Na vrhu te humke, širenjem hrišćanstva, tu je nastao ranohrišćanski hram i kasnije srednjevekovna crkva.

Znamo da ovakav izgled ova crkva ima najkasnije sa početka 9. veka.

Ono što je zanimljivo, ova crkva u svojoj unutrašnjosti ima istu ornamentiku i iste šare kao još jedan fascinantan predmet istorije Srba, Višeslavova krstionica iz VIII veka. (izložena u Splitu)

U spisu *De administrando imperio* vizantijskog cara i pisca cara Konstantina VII Porfirogenita iz 10. veka navodi se da je **Višeslav bio srpski zahumski knez**, dok se nigde u istorijskim ili bilo kojim drugim izvorima **ne spominje hrvatski knez Višeslav**.

Ova crkva je velika retkost, jer u čitavoj Evropi postoji jako mali broj objekata sačuvanih iz tog najranijeg srednjeg veka (8-9 vek)

Još od najranijih dana, ova crkva je bila centar crkvenog života srpskog naroda. Tu se nalazilo **sedište Raške eparhije** (episkopije – u pravoslavnoj tradiciji **eparhija i episkopija su ista stvar**. To je teritorijalna i administrativna jedinica kojom upravlja episkop, vladika) i pre **osamostaljivanja SPC 1219. godine**. I arhiepiskop srpski Sava je upravo na ovom mestu stvorio Rašku eparhiju.

(EPISKOP ili vladika je osnovni čin višeg sveštenstva, upravlja jednom eparhijom, rukopolaže sveštenike i đakone; ARHIEPISKOP je čin viši od episkopa, ima veći ugled i često upravlja važnijom ili istorijskom arhiepiskopijom, može imati nadzor nad drugim episkopima. Patrijarh je istovremeno i arhiepiskop)

Iz ove crkve i grada Destinika (koji se verovatno nalazio negde oko današnje Sjenice, možda na lokalitetu Gradina), Srbijom je vladao i srpski knez Časlav Klonimirović (927-960)

U staroj krstionici, koja se nalazi u ovoj crkvi, kao dete kršten je i sveti Sava, zajedno sa braćom Stefanom i Vukanom.

U pravoslavnoj tradiciji krštenje se obavlja **trostrukim uranjanjem u vodu** (potapanjem), što simbolizuje smrt i vaskrsenje Hristovo. U srednjem veku taj oblik krštenja bio je standardna praksa, pa su se tako krštavali i Srbi. To simbolizuje Sveto Trojstvo i Hristovu smrt i vaskrsenje.

Zbog toga se pretpostavlja da je i Sveti Sava kršten **uranjanjem u krstionici**, verovatno u Petrovoj crkvi, iako neposredan pisani dokaz o samom činu nije sačuvan. Krštenje se najčešće obavljalo u ranom detinjstvu, a u većim crkavama postojale su posebne krstionice, poput one u Petrovoj crkvi kod Starog Rasa.

Jedna od zanimljivih istorijskih epizoda vezanih za početak srpske srednjovekovne države jeste priča o krštenju **Stefana Nemanje**, oca **Svetog Save**, koji je rođen 59 godina posle šizme.

Prema srednjovekovnim izvorima, Nemanja je rođen oko 1113. godine u oblasti Zete, na prostoru današnje Crne Gore (Ribnica = Podgorica). Pošto je taj kraj tada bio pod snažnim uticajem zapadne crkve, Nemanja je kao dete **najpre kršten po latinskom (katoličkom) obredu**.

Kada se kasnije njegova porodica vratila u Rašku, koja je bila pod uticajem pravoslavne crkve, Nemanja je **ponovo kršten, ovoga puta po pravoslavnom obredu**. Ne zna se ko je obavio čin krštenja. To drugo krštenje, prema tradiciji, obavljeno je u **Petrovoj crkvi**, koja je tada bila episkopsko sedište Raške.

Ovde se krstio Rastko Nemanjić:

Zbog toga se u istorijskim tekstovima ponekad kaže da je Stefan Nemanja bio „**dvokršten**“. Ova epizoda lepo pokazuje koliko su se na Balkanu u 12. veku preplitale istočna i zapadna hrišćanska tradicija.

Kasnije će upravo Nemanja učvrstiti pravoslavlje u srpskoj državi i zajedno sa svojim sinom Savom postaviti temelje srpske crkvene i državne organizacije.

Takođe, ovde je rođeni podgoričanin, srpski veliki župan Sveti Simeon Nemanja i obdicirao u korist svog sina (1196.), Stefana Prvovenčanog i ovde je zajedno sa suprugom Anom primio monaški postrig.

Ovde je porazio i bogumilsku jeres u Srbiji, tj. Raškoj (sabori između 1176. i 1186.).

Petrova crkva je jedan od najvažnijih crkvenih i političkih centara srednjovekovne Srbije. U ovoj crkvi su se u vreme države Nemanjića održavali važni **državno-crkveni sabori**, među kojima je posebno značajan sabor na kome se raspravljalo o pojavi bogumilske jeresi.

U drugoj polovini 12. veka, u vreme velikog župana **Stefan Nemanja**, u srpskim zemljama počelo je da se širi učenje **Bogumila**. Bogumili su **odbacivali crkvenu organizaciju, ikone, crkvene obrede i materijalno bogatstvo crkve**, što je predstavljalo ozbiljan izazov i za crkvu i za državu.

Zbog toga je Nemanja sazvao sabor u Petrovoj crkvi kod Rasa (1176-1177?), gde su se okupili crkveni velikodostojnici i vlastela. Na tom saboru bogumilsko učenje je **proglašeno za jeres**, a donete su i konkretne mere protiv njegovih sledbenika.

Prema srednjovekovnim izvorima, na saboru su donete sledeće odluke:

- bogumilsko učenje je osuđeno kao jeres
- njihove knjige su spaljene
- vođe pokreta su kažnjene ili prognane iz zemlje
- bogumilske zajednice su raspuštene
- učvršćena je uloga pravoslavne crkve kao zvanične vere države.

Ovaj sabor je imao veliki politički značaj, jer je Stefan Nemanja time pokazao da želi **versko jedinstvo države**, što je u srednjem veku bilo važno za stabilnost vlasti.

ISTORIJA:

Ovo je najstarija građevina u ovom delu Evrope koja nikada nije rušena. Nalazi se **pod krovom više od 1000 godina**, neprekidno od nekog 8. veka, što je zaista retkost jer su sve naše istorijske građevine paljene, rušene i razarane po nekoliko puta a zatim obnavljane.

Prema predanju crkvu je podigao apostol Tit učenik apostola Pavla. **Očuvani živopis predstavlja najstarije srpsko slikarstvo**. Istraživanjem je ustanovljeno da se na mestu crkve nalazio ranohrišćanski kulturni objekat, verovatno baptisterijum, zidan u VI veku. Jezgrom današnje crkve čine upravo ostaci te najstarije građevine.

Sveti Sava se pozivao na predanje da je ova crkva u vezi sa apostolom Pavlom jer se autokefalnost (samostalnost) neke crkve mogla steći samo ukoliko je na njenom tlu postojao hram podignut od nekog od Hristovih apostola.

U uvodnom delu Zakonopravila (Nomokanon) iz 1219. **Sveti Sava** navodi predanje da je oblast Raške još u ranoj hrišćanskoj epohi bila povezana sa misijom apostola Pavla. Na osnovu tog crkvenog predanja smatra se da je crkva Svetih apostola Petra i Pavla kod Rasa veoma staro hrišćansko središte.

(Nomokanon se čuva u nekoliko primeraka, ali najpoznatiji originalni rukopis se danas nalazi u Biblioteci **Srpske akademije nauka i umetnosti**)

Drugim rečima, Sava se u ovom tekstu **poziva na staro crkveno predanje** koje govori da su prvi koreni hrišćanstva u tom području vezani za apostolsko vreme.

Oblik crkve, tj. njena kružna osnova (rotonda) govore mnogo o njenoj starosti i poreklu.

Većina srednjovekovnih srpskih crkava ima **krstastu ili pravougaonu osnovu**, dok je Petrova crkva građena kao **rotonda – kružna građevina sa kupolom**.

Takav tip crkve bio je mnogo češći u **ranohrišćanskom i ranovizantijskom periodu (4–7. vek)** nego u kasnijem srednjem veku.

Period pre 9. veka

Istorija crkve, kada je reč o vremenu njene izgradnje, a kasnije i obnove, nije u potpunosti izvesna. Prilikom arheoloških iskopavanja koja su na lokalitetu crkve sprovedena 1956. godine, na dubini od 2m, pronađen je kneževski tumulus iz **5. veka pre n.e. (iz gvozdenog doba)**, koji je sadržavao pre svega humku, zatim vaze, srebrno posuđe, zlatan nakit koji se danas nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu (postoji inicijativa da se pronađeno vrati u Novi Pazar). Smatra se da je na mestu današnje crkve bio zatim **paganski hram, pa ranohrišćanski hram a zatim srednjovekovna crkva**.

Prilikom arheoloških istraživanja, slučajno je 1956. godine otkriven taj tumulus i danas se u naučnoj literaturi to zove "**novopazarski nalaz**". Sam nalaz je otkriven ispod same crkve, približno u centru prostora na kome se ranije nalazila humka koja je prilikom izgradnje crkve zaravnjena. Pretpostavlja se da je reč o jednom grobu, pri čemu je uz pokojnika bilo sahranjeno i sve njegovo bogatstvo. Stil i dekoracija pokazuju sličnost sa delima grčke skulpture iz 7. i 6. veka pre n.e. Takođe su nađene grčke vaze tzv. crnofiguralnog stila. Predmeti su različiti po poreklu. Zlatni pojasevi su tipična forma nakita Ilira. Ovo je bio grobni inventar nekog visokog predstavnika lokalne aristokratije iz 6. veka pre n.e.

U unutrašnjosti crkve, pronađen je jak temeljni zid kružnog oblika a u severozapadnom delu crkve **paganski žrtvenik sa očuvanim natpisom "Slavnim bogovima i boginjama ovog mesta – Marko Viktorin Urcijan beneficijarij oduži se"**. Ovo je tipičan rimski votivni (zavetni) natpis. Postojanje ovih artefakata daje mesta nagađanjima da je na mestu crkve postojao staroslovenski paganski hram. Ostaci pronađeni na lokalitetu svedoče da je crkva više puta razarana a današnji **oblik crkve najverovatnije vodi poreklo iz 6. veka** i predstavlja izraz ranohrišćanske odnosno vizantijske arhitekture.

10-14. vek

Velika obnova crkve je izvršena za vreme raških župana iz perioda pre Stefana Nemanje, ali se precizno vreme ove obnove ne može utvrditi. U drugoj hrisovulji (**Hrisovulja** je srednjovekovni vladarski dokument kojim se potvrđuju ili dodeljuju posebne povlastice, najčešće manastirima, crkvama ili pojedincima) cara Vasilija II iz 1020. godine izdatoj Ohridskoj arhiepiskopiji, pominje se Raška episkopija, koja je obuhvatala čitavu Srbiju, a sedište episkopije je bila Crkva Sv. Petra i Pavla.

Teško je reći da li se obnova crkve može povezati sa Časlavom Klonimirovićem koji je 927. preuzeo vlast nad Rasom. Tokom prvih godina vladavine Nemanjića, Petrova crkva je bila mesto najznačajnijih događaja. Pored sabora povodom bogumilske jeresi, tu se održao i sabor gde je u prisustvu vlastele, dana 25.3.1196. Nemanja je predao presto Stefanu Prvovenčanom, na istom mestu je episkop raški (Sava, njihov najmlađi sin) **zamonašio Nemanju i njegovu ženu Anu – postali su Simeon i Anastasija. Sv. Simeon je već zamonašen otišao u Studenicu. Takođe je ovde prvi put krunisan Stefan Prvovenčani, kada je rimski papa krunu poslao, a posle je krunisan i u Žiči**.

Nakon sticanja crkvene samostalnosti, 1219. godine, prvi srpski arhiepiskop postaje Sava Nemanjić sa sedištem u manastiru Žiča, a sedište Raške episkopije ostaje u Petrovoj crkvi. Međutim, podizanjem velelepkih crkvenih

objekata u blizini (Sopoćani, Đurđevi stupovi, Studenica...), Petrova crkva polako gubi značaj koji je imala. U kasnijim godinama, u pisanim izvorima se veoma retko spominje, a pouzdano se zna da je 1455. godine, bila u rangu mitropolije.

(Mitropolija je velika crkvena oblast u pravoslavnoj (i nekim drugim hrišćanskim) crkvama kojom upravlja mitropolit.)

Mitropolija obuhvata **više eparhija ili važnu eparhiju sa posebnim istorijskim značajem**, a njen poglavar – mitropolit – ima viši rang od episkopa, ali je niži od patrijarha).

15-20. vek

Nakon turske najezde 1455. godine, crkva nije zamrla, spominje se i u 16. veku i tokom celog 17. veka u vreme velikog trgovačkog uspona obližnjeg Novog Pazara. Novi Pazar ima stratešku lokaciju između Sarajeva, Skoplja i Jadranskog mora, praktično je **trgovačko čvorište Balkana**. Roba iz unutrašnjosti Balkana je prolazila kroz Novi Pazar ka primorju i obrnuto.

Crkva je stradala tokom 1690. godine, te godine se desila Velika seoba Srba pod patrijarhom Arsenijem III Crnojevićem, za vreme velikog Tursko-Habsburškog rata, kada su se Habsburzi povukli sa teritorije Srbije i ostavili narod na milost, tj. nemilost Turaka. Oko 30-40.000 porodica je napustilo teritoriju Srbije. Mitropolit Raški a kasnije patrijarh Srpski Arsenije IV je obnavlja 1728. godine. Kroz čitav 18. vek je imala rang mitropolije, a nakon 1784. Raška eparhija je pripojena Prizrenskoj eparhiji. U trećoj deceniji 19. veka, crkva je dograđivana i obnavljana. Nakon tog perioda, crkva je od strane turske uprave oduzeta i pretvorena u vojni magacin. Nakon Prvog balkanskog rata 1912. godine, ponovo joj je vraćena njena prvobitna namena.

IZ KNJIGE “SRPSKE ZEMLJE PRE NEMANJIĆA” MARKA ALEKSIĆA

“Episkopija u Rasu se prvi put pominje u povelji vizantijskog cara Vasilija II (Bugaroubice) kao jedna od episkopija Bugarske crkve, međutim iz sadržaja povelje proizilazi da je postojala još u vreme Samuila (976-1014), a moguće i bugarskog cara Petra (927-969). Samo mesto, odnosno oblast Rasa prvi put se pominje sredinom 9. veka, ali je svakako postojala i znatno pre nego što je Bugarska prvi put napala Srbiju.

(Bugarska je prvi put ozbiljnije napala Srbiju u srednjem veku tokom 9. veka, a najznačajniji rani sukobi dogodili su se za vreme vladavine bugarskog kana Presijana (836–852), koji je 839. ili 840. godine pokrenuo trogodišnji rat protiv srpskog kneza Vlastimira, koji je završen srpskom pobedom a bugarska vojska je proterana. Sukobi su se nastavili i za vreme bugarskog kneza Borisa I protiv srpskog kneza Mutimira u drugoj polovini 9. veka, što je bila konstantna borba za prevlast na Balkanu.)

Njegovu najvažniju građevinu predstavlja hram Sv. Petra u Rasu, koji je bio duhovni centar oblasti. To je **preromanička crkva kružne osnove, takozvana rotonda, sa galerijom na spratu, jedina takva, uz crkvu Sv. Donata u Zadru, poznata na ovim prostorima.** Zadarska katedralna crkva uz druge polovine 8. veka predstavlja najbližu paralelu i po svemu sudeći uzor crkvi u Rasu, koja je podignuta u 9. veku, **najverovatnije u doba kneza Mutimira**. Njene arhitektonske odlike nisu osobene za Bugarsku, već za Dalmaciju i južnu Italiju,

dok pojedini detalji karakteristični za vizantijsko zidanje ukazuju da su majstori hrama najverovatnije stigli iz Jadranskog primorja.

Utvrđenje najbliže crkvi je bilo ono na lokalitetu Ras – Postenje, koje je u vizuelnoj vezi sa crkvom i na kome je pored ranosrednjevekovnog ustanovljen i bogat sloj 6. veka, zbog čega se veruje da je upravno ono Prokopijeva Arsa.

Prokopijeva Arsa je naziv za jedno vizantijsko utvrđenje iz 6. veka koje pominje vizantijski istoričar Prokopije iz Cezareje (u Palestini) u svom delu o građevinskim radovima cara Justinijana I.

*Šta je bila **Prokopijeva Arsa**. Prokopije navodi da je Justinijan u provinciji Dardaniji obnovio ili izgradio veliki broj tvrđava. Jedna od njih zvala se Arsa. Savremeni istoričari pretpostavljaju da je ta Arsa bila važna tvrđava u oblasti današnjeg Raškog kraja. Postoji teorija da je ime Arsa kasnije uticalo na nastanak imena Ras / Raška, koje je postalo jezgro srednjovekovne srpske države.*

Ovde je konstantovano ponovno naseljavanje i obnova utvrđenja u ranom srednjem veku, kada su podignuti stambeni objekti i obnovljena stara crkva. U ovom sloju, koji je okvirno datovan u 9-10. vek, ustanovljeno je prisustvo keramike bugarskog porekla.

**znači podignuta u vreme kada ovde nije bilo bugarske vlasti, već je u vezi sa građevinskom tradicijom iz Dalmacije, da bi kasnije postala središte jedne od episkopija tamošnje crkve.

ARHITEKTURA:

Sama crkva ima osnovu rotonde, sa upisanim četvorolistom i potiče iz ranog vizantijskog doba, dok freske iz njene unutrašnjosti potiču iz 10, 12 i 13 veka.

Po unutrašnjoj strukturi, crkva je tetrakonhos, sa kupolom na sredini, dok spolja ima oblik rotonde sa polukružnom apsidom na istočnoj strani.

***Tetrakonhos** (grč. tetra-konchos – „četiri konhe“) je tip građevine ili crkvenog plana sa četiri apside (polukružna ispusta) raspoređene oko centralnog prostora.*

Kako izgleda tetrakonhos: u središtu je kvadratna ili kružna prostorija, sa četiri strane nalaze se apside (konhe), apside su raspoređene u obliku krsta, često je iznad centra bila kupola.

Drugim rečima, tlocrt izgleda kao četvorolisni cvet.

Gde se javlja

*Tetrakonhosi su bili česti u: **ranohrišćanskoj i vizantijskoj arhitekturi (4–6. vek)**, posebno u vreme cara Justinijana I.*

Centralni deo crkve ima oblik krsta – četvorolista koji je upisan u kružni zid, formiran od 4 dijagonalno postavljena pilastra sa konhama iste veličine na južnoj, zapadnoj i severnoj strani, dok je istočna konha nešto razvijenija i u njoj je danas smešten oltarski prostor.

Crkva ima osmostranu kupolu sa nejednakim stranama.

Brojne prepravke su rađene na crkvi tokom vremena, dok se među očuvanim freskama razaznaju **3 sloja** iz različitih perioda: najstariji sa kraja 9. veka, početka 10. Drugi sloj je nastao krajem 12. veka a poslednji je rađen u poslednjim decenijama 13. veka.

Oko crkve je i groblje sa velikim brojem očuvanih nadgrobnih spomenika iz 18. i 19. veka.

Istraživački i konzervatorski radovi su vršeni krajem 50-tih i početkom 60-tih godina 20. veka, arheološka iskopavanja od 1984-1986. a nastavljena su i poslednjih nekoliko godina. Posle detaljnih arheoloških istraživanja, crkva je konzervirana 1960. godine.

Po načinu gradnje, slična je crkvama sa prostora Srpskog primorja, Gruzije, Jermenije i Italije koje potiču od 7-9. veka ali je usled prepravki i dograđivanja postala jedinstvena, što je bio jedan od razloga da se nađe na **Uneskovoj listi Svetske baštine od 1979.** godine u sklopu spomenika srednjeg veka objedinjenih pod zaštićenom celinom Stari Ras.

Rani izgled crkve

Na lokalitetu crkve, nalaze se ostaci iz nekoliko perioda gradnje što svedoči o obnovi građevine koja je bila razrušena. Otkriće temelja trodelnog otvora prema apsidi, jednog stuba i delova drugog koji su pripadali oltarskom luku, ukazuju na mogući nekadašnji oblik centralnog prostora.

Stubovi između konhi su, prema pretpostavci, nosili kružnu kupolu. Prema tome, najverovatnije je bilo reči o konceptu centralnog kružnog prostora sa hodnikom oko njega (danas je delimično očuvan).

Obnova crkve u 10. veku

Centralni kružni oblik crkve nije izmenjen ni tokom obnove u 10. veku. Tom prilikom je podignuto današnje kube (kupola) i galerija koja prstenasto obuhvata kube sa svih strana, osim istočne. Pretpostavlja se da su te galerije bile namenjene ženama, u srednjem veku je postojala ta hijerarhija, koja se veoma poštovala. Muškarci su stajali u naosu. Najlepši primer za to je Sv. Sofija u Carigradu (galerija za žene)

Konstrukcija kubeta izvedena je iznad galerije pomoći trompi.

***Trompa** je naziv za konstruktivno rešenje prelaza s kvadratnog tlocrta u kružni, čime se dobija osnova za izgradnju kupole.*

Trompe u crkvi u Jermeniji

Spoljne površine tambura kubeta oživljene su nizom plitkih niša raspoređenih iznad prozora.

Tambur je naziv za valjkasti arhitektonski element krućnog ili mnogouglaonog tlocrta koji nosi kupolu.

(kuba, kupola je zidani prostor iznad jednog kvadratnog, četvorouglaonog prostora koji je pokriven kalotom (oblik papine kapice) koja ima poluloptast oblik. **Prelaz iz kvadrata u krug se postiže u četiri ugla pandantifima koji su izum u vizantijskoj arhitekturi.** Najveće kupole u istoriji arhitekture starog veka su imali Panteon, bazilika Svetog Petra u Rimu.

Rimljani su kupole gradili pomoću **masivnih zidova i rimskog betona (opus caementicium)**.

Karakteristike: kupola leži direktno na debelim kružnim zidovima, težina kupole prenosi se na masivne kružne zidove, konstrukcija je vrlo masivna i teška, koristi se **rimski beton**, često imaju **okulus** (otvor na vrhu kupole)

Vizantijski graditelji razvili su novi sistem – **pandantife (trouglasti prelaz)** koji omogućava da kupola stoji na četiri stuba ili pilona.

Karakteristike: kupola stoji na četiri luka, između lukova su **pandantifi** (sferni trouglovi), konstrukcija je lakša i viša, opeka i malter korišćeni, prostor ispod kupole je otvoreniji i monumentalniji.

Najpoznatiji primer je **Aja Sofija** iz 6. veka.

Ukratko: težina kupole se prenosi na četiri stuba preko pandantifa.

Spoljni zidovi su kao i u ranijoj fazi izgrađeni od kamena. Unutrašnji zid galerije, svodovi na galeriji, tambur kubeta i kilota, rađeni su od sige (vrsta kamena). Crkva svojom konstrukcijom i oblicima ukazuje na sličnost sa preromanskim spomenicima u Primorju ali i sa spomenicima na širem području (Italija, Jermenija, Gruzija)

Obnova u periodu od 17. do 20. veka

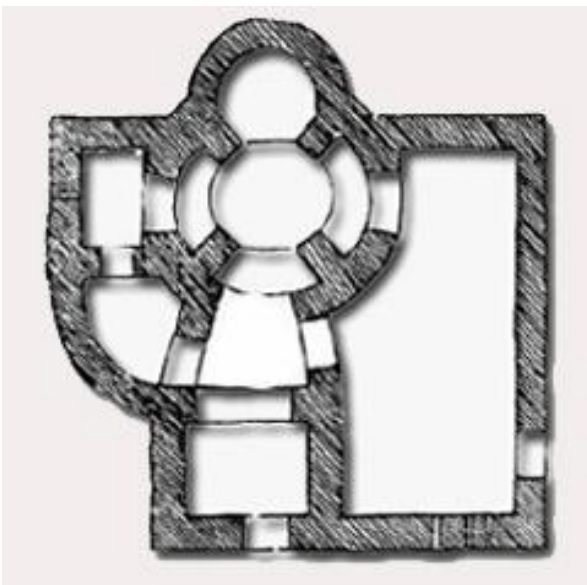
Crkva je u događajima 1690. godine stradala, nakon čega je 1728. godine njen zapadni deo, u gornjim partijama prerađen. **Prema natpisu iznad zapadnog ulaza (portala, glavnog ulaza) , obnova je izvešena 1728. godine** i većina otvora-prolaza dobila je u to vreme svoj današnji izgled. Pod u crkvi je izrađen od nadgrobnih ploča, takođe je iz vremena te obnove. Tada su i svi veliki prozori na kupoli i oltarskoj apsidi zazidani a crkva je kako spolja, tako i unutra, omalterisana.

(u donjem desnom uglu se vidi godina 1728.)

U 3. deceniji 19. veka dozidana je južna prostorija (priprata) koja je delimično sažidana od nadgrobnih ploča koje su prvobitno bile postavljene u okolini crkve. Nakon toga crkva dobija manje-više današnji izgled.

Zid od nadgrobnih spomenika:

Oltar i ikonostas

Petrova crkva ima oltarski prostor kao i svaka pravoslavna crkva, ali je on arhitektonski malo specifičan zbog veoma stare i neobične osnove građevine (kružna). Trenutno tu nema ikonostasa a nema ni oltarske pregrade. U samom oltaru nalazi se **časna trpeza** (oltarski sto) i prostor za sveštenoslužitelje (kao mala proskomidija).

FRESKOPIS:

Postoje 3 sloja slikarstva koja su sačuvana samo u fragmentima: najstariji iz 9. veka i to je **najstarije srpsko slikarstvo** – njega ima nešto malu u oltaru, nerazumljivo je i fragmentarno i gore malo u trompi – krovnoj konstrukciji (niše, udubljenja, školjke pomoću kojih je izvedena krovna konstrukcija).

Zatim imamo sloj iz 12. vek (vidi se Sv. Petar), a najverovatnije da je tu bio i Sv. Pavle (prekoputa Sv. Petra jer je njima posvećena crkva i često se oslikavaju zajedno) ali to su pretpostavke. Takođe je i u oltaru nešto iz 12. veka.(možda jevanđelisti)

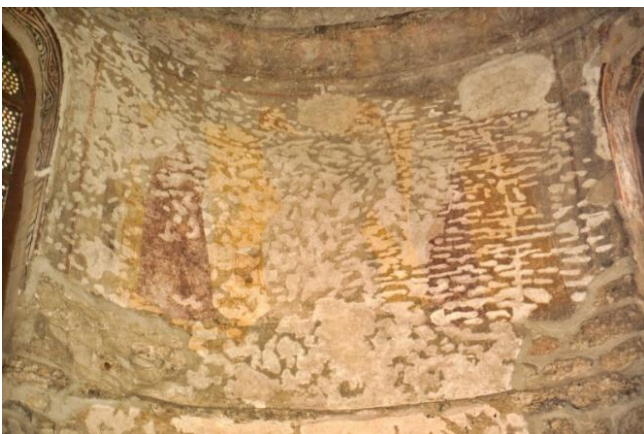
I imamo najmlađi sloj, najbolje očuvan iz 13. veka, dovodi se u vezu sa kraljem Dragutinom, Dragutin je u to vreme podigao svoju zadužbinu u Arilju, crkvu Sv. Ahilija, i po stilu, slikarstvo je skoro isto, nađene su velike sličnosti pa se pretpostavlja da je i on ovde obnovio živopis. U naosu i priprati je nešto iz tog vremena, na primer, Sv. Jovan Milostivi. Prepoznaje se Sv. Vrač, čuveni krst (rascvetali), Sv. Nikola i to je najvidljivije.

Otkriće živopisa

Do 1954. sve unutrašnje površine crkve su bile pokrivena malterom. Radovi iz 1956. godine su otkrili 114 m² fresaka koje hronološki svedoče o živoj likovnoj aktivnosti, a utvrđeno je da crkva ima 4 sloja živopisa iz različitih perioda.

Najstarijem sloju pripada jako loše očuvan živopis zbog strukture fresko maltera u kome se raspoznaju tucani kamen, vrlo malo kreča, a kao vezivni materijal koristila se neka vrsta smole. **Najviše se sačuvao u tamburu kupole gde su naslikane scene iz ranog Hristovog života – danas je ispran i jedva vidljiv**, Ovaj sloj živopisa najverovatnije potiče iz druge polovine 9. ili 10. veka i predstavlja **najstarije ostvarenje srpske umetnosti**.

To su 4 nejasne kompozicije na žutoj pozadini, jako oštećene, ispod donjeg venca tambura u severoistočnoj trompi (figura Hrista u ljubičastoj draperiji) i na površinama kubičnog postolja. Sličnost sa karolinškim slikarstvom verovatno ukazuje na majstora iz Duklje ili provincijskog slikara sa Istoka.

Kupola:

Oltarski prostor, viši nivoi, u središtu kalote oltarske apside, Bogorodica Orante medaljon sa malim Hristom u krilu. Vrlo je zanimljiva zelena boja medaljona kao i pozadina iza Bogorodice koja je ružičasta :

Vrlo je redak i zanimljiv **anikonički** (bez lika) ukras urezan u malteru koji je verovatno nastao u doba ikonoklazma (ikonoborstva) oko 820. godine

Drugom sloju živopisa koji je takođe oštećen, pripadaju freske iz oltarskog prostora: poprsjee Bogorodice Orante (to bukvalno znači “Bogorodica koja se moli” sa Hristom u medaljonu na prsima). Ispod Bogorodice
Maja Tošović 12

očuvani fragmenti četiri figure apostola i, levo i desno, po jedan arhanđeo, koji sa severne i južne strane stoje kao nebeska straža. Ispod je prikazano poklonjenje Hristu – jagnjetu.

Oltarski prostor, srednji nivo, ovo je lik Arhanđela Mihaila sa mačem u ruci:

Na severnom i južnom pilastru, kraj oltara, naslikani su Sveti apostoli Petar i Pavle (za Pavla se pretpostavlja da je tu, jer ova dva apostola idu uvek zajedno a i ova crkva im je posvećena) a ovako izgleda danas Sv. Petar:

Ovaj drugi sloj fresaka najverovatnije potiče iz prvih decenija 10. veka.

(po drugom izvoru: Ovakav program može poticati s južnog dela Apeninskog poluostrva i najverovatnije pripada prvoj polovini XI veka.)

Trećem i najmanje očuvanom fresko sloju pripadaju dva oštećena lika sv. arhijereja iz Poklonjenja Agnecu u prvoj prizemnoj zoni oltarske apside, sv. arhanđeo Mihailo u severnom kraju apside (sa severne strane iza oltarske apside), gornji deo lika apostola Petra na severoistočnom pilastru i dugačak grčki natpis 13. i 14. stiha 33. psalma cara Davida ispod poprsja Pantokratora iz XIII veka u kaloti kupole (natpis kaže: “Uzdrži jezik svoj

od zla, i usne tvoje da ne govore prevare”). Freske trećeg sloja nastale su najverovatnije odmah posle živopisanja Đurđevih stupova oko 1180. godine.

Četvrti, najmlađi sloj živopisa, u najvećoj meri se i sačuvao. Ktitor je najverovatnije bio kralj Uroš I i to neposredno po dolasku na presto (1243. godine). Ktitorska kompozicija nalazi se u južnoj konhi, na istočnoj polovini, a na zapadnoj dva lika mučenika, od kojih se sv. Hristofor sačuvao u celini. **Raspored živopisa iz XIII veka zasnivao se izgleda na poštovanju rasporeda fresaka iz IX veka.** U kaloti kupole (ili tzv. temenu kubeta) je lik Hrista Pantokratora. Ispod njega je friz sa poprsjima starozavetnih proroka i četiri anđela (14 delimično očuvanih figura, 4 anđela i 10 proroka). Vide se natpisi arh. Mihajla, proroka Danila i Ilije i arh. Gavrila. Figura do arh. Gavrila sa krunom na glavi verovatno predstavlja Davida. Na površinama iznad prozora bili su prikazani Veliki praznici (razaznaju se Cveti i deo krštenja Hristovog)

Oko galerije su scene Cveti (**svečani ulazak Isusa Hrista u Jerusalem**, događaj koji hrišćani slave kao praznik **Cveti**) na severnoj strani, i Raspeća na istočnoj. Na sastavu svodova četiri konhe bili su naslikani jevanđelisti.

Iznad severoistočnog pilastra je prikazana figura jevanđeliste Matije, a iznad jugoistočnog pilastra je bolje očuvana figura jevanđeliste Jovana. Na pilastrima i površinama uz njih je očuvano nekoliko figura (Hristos, Sv. Hristofor, Sv. Jefrem Sirin) i fragment kompozicije Uspenja Bogorodičinog.

Ove freske liče na freske crkve kralja Dragutina u Arilju iz 1296. godine. U vremenu u kome je nastalo, ovo freskoslikarstvo ipak nije spadalo u napredniju struju srpskog srednjovekovnog živopisa. Ipak, srpska srednjovekovna umetnost je svoje početke imala u Petrovoj crkvi.

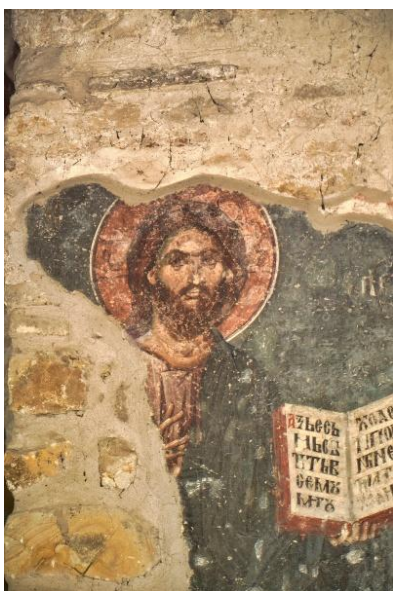
Na jugozapadnom pilastru je lik sv. Jovana Milostivog (bio je patrijarh u Aleksandriji u 7. veku, ne treba ga mešati sa sv. Jovanom Zlatoustim koji je bio arhiepiskop Carigrada):

Nepoznati monah, stolpnik:

Jugoistočni pilastar, lik Hrista sa ktitorske kompozicije:

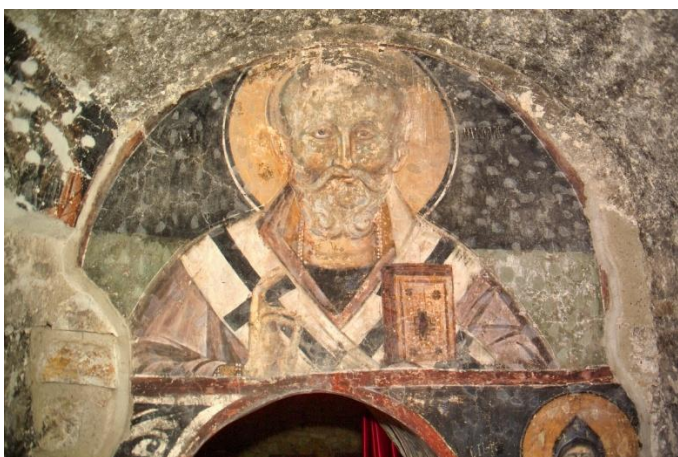
U zapadnoj konhi su likovi sv. Jefrema Sirina i sv. Pantelejmona. Sv. Pantelejmon:

Sveti Jefrem Sirin (ranohrišćanski pisac i teolog, veliki učitelj duhovnosti na istoku, rođen na teritoriji današnje Turske, veći deo života proveo u Edesi, piše na sirijskom, koji je jedan oblik aramejskog jezika):

Na istočnom zidu prvobitne male priprate bilo je naslikano Uspenje Bogorodice, a **na južnom zidu, iznad prolaza, u priprati je veliko poprsje sv. Nikole.**

Sv. Hristifor, mučenik:

Simbol na parapetu prozora galerije:

Nadgrobna ploča, detalj:

Rascvetali krst je krst čiji se kraci završavaju **listovima, pupoljcima ili cvetovima**. U hrišćanskoj simbolici on predstavlja **život, vaskrsenje i pobedu života nad smrću**.

Nadgrobni spomenici oko crkve

Crkva je okružena pravoslavnim grobljem a ovi nadgrobni spomenici predstavljaju najubedljivije svedočanstvo o životu i delovanju ljudi u prošlosti. **Iz perioda 12. i 13. veka**, potiču i spomenici u obliku niskog sanduka sa konturom ljudske glave na gornjoj površini koji se nalaze oko Petrove crkve.

Na području crkve najpotpunije su predstavljeni mermerni spomenici Studeničke škole. Većina ovih spomenika ima **oblik krsta** a izvestan broj ima oblik **trapeza ili pravougaonika**. Na ovim spomenicima koji potiču iz perioda **od 16. do 19. veka su predstavljene glave pokojnika, koje su često kombinovane sa geometrijskim ili floralnim ornamentima. Najstariji likovi su dati u reljefu i radeni su kao samostalna predstava.**

Ornamentalni sistem, na mlađim spomenicima, najčešće prati lik pokojnika, dok se kod najmađih spomenika pretače u stilizaciju koja se transformiše u čistu ornamentiku gde se forme iscrtavaju cirklom.

Obnovom zvonika u prvim godinama 21. veka, u crkvi je u potpunosti obnovljeno bogoslužjenje.